

PAPER DETAILS

TITLE: Taikhar Çuluu Yaziti

AUTHORS: Azzaya BADAM

PAGES: 61-68

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/990217>

TAIKHAR ÇULUU YAZITI

AZZAYA Badam¹

Özet: Bu çalışmada Moğolistan'ın Arkhangai vilayeti, İkh tamir ilçesinde bulunan Taihar Çuluu'daki runik harfli yazıtın metinleri tanıtılmaktadır. Taikhar Çuluu yazıtının Orta Asya'daki Göktürk ve Uygur Kağanlığı'na ait runik yazıtlarından ayrılan en önemli özelliğı mürekkeple yazılmış olmasıdır. Bu yazıtın bazı yerlerinde bulunan harfler silinmiş olduğundan metnin bir kısmı herhangi bir anlam ifade edememekte, ancak bazı bölümleri de geniş bir bilgi içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Göktürk yazıt, runik yazıt, Taikhar Çuluu, Hoyto Tamir

The Inscription of Taikhar Chuluu

Abstract: In this article, we introduce the Taikhar Chuluu texts written in the runic alphabet and found in the Ikh Tamir region of the Arkhangai province in Taikhar Chuluu. An important characteristics that distinguishes Taikhar Chuluu inscriptions from the Gokturk and Uighur inscriptions in Central Asia is that they were written in ink. As some of the letters in the inscriptions were wiped out, some parts are unintelligible, yet some other parts contain much information.

Key words: Runic inscription, Taikhar Chuluu, Hoyto Tamir.

Arkhangai vilayeti, İkh tamir ilçesindeki Taikhar Çuluu üzerinde Runik, Soğd, Uygur, Moğol, 'Phags-pa, Tibet, Lanz, Mançu, Eski Oyrat, Çin harfleriyle olmak üzere 200'e yakın yazıt bulunmaktadır. Bunlardan en eski zamana ait olanı runik yazıtlardır.

Taikhar Çuluu yazıtının en önemli özelliğı Orta Asya'daki Göktürk ve Uygur Kağanlığı'na ait runik yazıtlar içinde mürekkeple yazılmış bir yazıt olmasıdır. Moğolistan, Kırgızistan, Yenisey ve Talas'tan bulunmuş bütün runik yazıtlar içinde kaya üzerine yazılmış başka yazıt yoktur. Ama kağıt üzerine mürekkeple yazılmış runik metin Kara Koço'da bulunmuştur. Bu yazıt, Göçebelerin sadece kaya üzerinde yazmadıklarını, mürekkep ve kağıdı daha yaygın bir şekilde kullandıklarını kanıtlayan bir delildir.

Yazıtlardaki tarih kayıtlarını inceleyen Louis Bazin² yazıtın VIII. yüzyılın ikinci yarısının başlarına (753 ile 756 yılları arası) ait olduğunu söyler. Ama yazıtın söz

¹ Moğolistan Milli Üniversitesi, Ulaanbaatar, MOĞOLİSTAN.

² Bkz. Louis Bazin, Les Calendriers Turcs Anciens et Medievau, Lille, 1974, 800 s. Les Systemes Chronologiques Dans Le Monde Turc Ancien, Budapest-Paris, 1991, s. 210-221

varlığı ve harflerin biçimlerine bakıldığında, yazıtın Göktürklerin son, Uygur Kağanlığının erken dönemine ait olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmacılar, 744-745 yıllarında devlet kuran Uygurların 760 yılı ortasında Soğd alfabesinden Uygur yazısını geliştirerek devlet yazısı hâline getirdikten sonra Göktürklerin kullandığı runik yazıyı bıraktıklarını söyler. Özellikle Uygurlar Mani inancını kabul edip dinî kitapları tercüme etmeye başladıklarından sonra runik ve diğer Uygur yazıtlarında dinî konular yer almaya başlamıştır. Mesela, Bulgan vilayeti, Daşınçilen ilçesindeki Arkhanan yazıtında *𐰽𐰺𐰍𐰏 𐰺𐰠𐰸𐰍𐰏 /qutluq bolzun - 𐰽𐰺𐰍𐰏 𐰺𐰠𐰸𐰍𐰏 - kutlu olsun/* dua cümlelerinin yer almasından Taikhar Çuluu'daki yolculukla ilgili duaların da Uygur dönemine ait olabileceği düşünülmektedir.

Taikhar Çuluu'nun runik yazıtı, W.Radloff'un başkanlık ettiği bilimsel heyette çalışan D. A. Klementz tarafından ilk defa el yazısıyla yazılması ve "Hoyto Tamir Yazıtı" diye adlandırılmasından sonra onun araştırmasının verdiği bilgilerle bilim adamları tarafından incelenmiştir. Bu yazıtı ilk önce W. Radloff okuyup tercümesini yapmış³ ve onun el yazısıyla yapılan yayımının desteğiyle Türk bilim adamı H. N. Orkun modern Türkçe'ye çevirmiştir⁴. Daha sonra S. E. Malov, önceki el yazının desteğiyle inceleyip Rusça'ya tercüme etmiştir⁵.

Ünlü Moğol tarihçi H. Perlee, "Taikhar Çuluu" adlı özel broşüründe runik yazıtının önceki yazılarından farklı olan el yazısı kaydını yapıp yayımlamıştır⁶. Akademisyen B. Rinçen de kendi eserinde yayımlamıştır⁷. Türkolog S. Harcavbay, Türk bilim adamı O. F. Sertkaya ile yazıtı tekrar inceleyip⁸ en son araştırma olarak yayımlamıştır.

Biz, Taihar Çuluu'daki göktürk yazıtının sayısını belirtmeye çalıştık. Çünkü araştırmacılar burada kaç tane göktürk yazıtı olduğu konusunda değişik fikirler öne sürmüşlerdir. Taihar Çuluu'daki bütün yazıtlar tarihsel süreç içinde güneş, rüzgar, kar ve yağmur sularının etkisiyle yıpranmıştır. Ayrıca, bilinçsiz insanlar da yazıtın üstüne boyayla bir şeyler yazıp onun okunma durumunu daha da zayıflatmışlardır. Bu yüzden, bilim adamları ve araştırmacılar için buradaki yazıtı iyice incelemek imkanı azalmıştır.

³ Bkz. Wilhelm Radloff, Die Inschriften am Choito-Tamir, Die Alttürkischen Inschriften Der Mongolei, Osnabrück, 1987, s.260-268.

⁴ Bkz. Orhun H.N, Eski Türk Yazıtları II, İstanbul, 1938, s.107-123.

⁵ Bkz. Malov S.E, Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti Mongolii i Kirgizii, M-L., 1959, s.46-54.

⁶ Bkz. Perlee H, Taikhar Çuluu, Studia Archaeologica, Tom I, Fasc IV, Ulaanbaatar, 1960, s.1-26.

⁷ Bkz. Rinçen B, Mongol nutag dahi hadny biçees gerelt höşöönii züil / Les Dessigns Pictographiques Et Les Inscriptions Sur Les Rochers Et Sur Les Steles En Mongolie, CSM. Tom XVI. Fask 1, Ulaanbaatar, 1968, s.34-36.

⁸ Bkz. Sertkaya O.F, Harcavbay S, Hoyto-Tamir (Moğolistan)'dan yeni yazıtlar (ön neşir), -Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2000, Ankara, 2001, s.313-346.

Önceki bilim adamlarının araştırmalarında geçmeyen birkaç yazı yeniden bulunmuştur. Maalesef bazı harfler silindiği için tam bir anlam ifade edebilecek yazı çok azdır. Bu yüzden sadece harf çevrimini yaptık.

[illegible]

10.	ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ	a m : ... a n t : y i l Q Y y i Q a
11.	ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ	... r ... a ᠡ g W ᠡ L
12.	ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ	t k T i N : y i t n ē ... t ū r ...
13.	ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ	k ... y p ...
14.	ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ	Y ... b z y ...
15.	ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ	y t i d t s z i r ...
16.	ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ	... i r m r i r p d r m
17.	ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ	Y b z Y L : ... t d m r t ...
18.	ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ	b ᠡ r m R ... Q
19.	ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ	i r s Y ...
20.	ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ	T i r m b i r G i ...
21.	ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ	g L
22.	ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ	g ...
23.	ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ	... š i d i g i T i
24.	ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ	T G m ... B i l n t W R L W Y R G W : b i t d m : k k : č W l N m ... W T R n ē R p : B W Y
25.	ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ ᠠᠮᠤᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨᠠᠨᠲᠤᠨ	 L ... l g n L

1.	Metin	Yazı çevrimi	Tercüme
S.Harcavbay O.F.Sertkaya	ᠶᠢᠷᠢᠮᠡᠨᠬᠤᠲᠤᠨᠢᠷᠢᠨ	yerimen kut bir	Yerimle hayır (huzur) birdir
V.V.Radloff	ᠶᠡᠮᠡᠨᠠᠭᠠᠨᠠᠷᠠᠨᠠᠭᠤᠨ	äpim apa кут äртi алп äp	Zwischen meinen Helden war Glück, ein heldenmüthiger Mann
S.E.Malov	ᠶᠡᠮᠡᠨᠠᠭᠠᠨᠠᠷᠠᠨᠠᠭᠤᠨ	İpim ара куты äртi ал(п) äp	Между моими героями было его счастье, геройский человек
Biz	ᠲᠡᠨᠠᠭᠤᠨᠠᠷᠠᠨᠠᠭᠤᠨ	Erimen qut berti	...kut vermiş

2.	Metin	Yazı çevrimi	Tercüme
S.Harcavbay O.F.Sertkaya	ᠰᠡᠬᠠᠴᠠᠪᠠᠶ ᠣᠪᠡᠰᠡᠷᠲᠬᠠᠶᠠ ᠰᠡᠬᠠᠴᠠᠪᠠᠶ ᠣᠪᠡᠰᠡᠷᠲᠬᠠᠶᠠ	it yıl t[(o)k(u)z(u)nç(a)y?] kök t(e)ngride kul(t?) bulm(ı)ş öt(ü)k(e)n (i)l(i)nde y(i)g(e)n (i)rk(i)n (i)l(i)m(i)n t(ö)rüm(i)n k(a)nt(i)m öngre k.....r... kut t(e)ngri kutl(u)g bolz(u)n	Köpek yılının d(okuzuncu ayının?) mavi Gökten kut bulmuş Ötüken toprağında Yegen İrkin ilimi, törümü kantım. Doğuda K.....r....kut tanrı kutlu olsun
Biz	ᠪᠢᠵᠢ ᠪᠢᠵᠢ ᠪᠢᠵᠢ	it yılay ikiay tânridä kut bulm.....qan ilindäqan atrı ...öontürdi öngräatrı öz	Köpek yıl ..iki ay...ay. Tanrıdan kut bulmuş ...han ülkemde ...han adı...kurumuş ...adı kendi....

3.	Metin	Yazı çevrimi	Tercüme
S.Harcavbay O.F.Sertkaya	ᠵᠠᠨᠭᠢᠷᠢᠭᠡᠨ ᠠᠯᠤᠭ ᠬᠤᠳᠤᠯᠦᠭ ᠪᠢᠯᠭᠡ ᠬᠠᠩ ᠣᠯᠤᠭ ᠲᠢᠷᠡᠭ ᠪᠡᠶᠢᠯᠡᠭ ᠪᠢᠯᠭᠡᠯᠢᠭᠢ ᠴᠢᠨ ᠬᠥᠸᠦᠭ ᠬᠠᠷᠠᠮᠠᠨᠤᠯᠤᠰ ᠠᠳᠤᠨ ᠬᠥᠯ ᠲᠠᠷᠭᠠᠨ ᠪᠡᠭ ᠬᠤᠳᠤᠯᠦᠭ ᠪᠡᠭᠢᠯᠭᠡ ᠬᠠᠭᠠᠨ ᠤᠯᠡᠳᠡᠨ ᠲᠢᠭᠢᠨ ᠪᠠᠷᠤᠰ... ᠭᠡᠨᠦᠨᠦᠳᠡ ᠶᠡᠨᠢᠷᠢᠨᠢ ᠭᠡᠨᠦᠨᠦᠳᠡ ᠶᠡᠨᠢᠷᠢᠨᠢ ᠲᠢᠭᠡᠨᠦᠨᠦᠳᠡ ᠶᠡᠨᠢᠷᠢᠨᠢ	T(e)ngr(i)k(e)n (a)lp kutl(u)g k(a)n Öge tireğ bilgesin (ü)ç(ü)n in (a)lp (a)t(i)m köl t(a)rk(a)n b(e)g k[utl(u)g?] b(e)gl(e)r bir y(i)g(i)rmiki (a)y bir y(a)ngıka (a)y(i)g... k... ot(u)z y(a)ş(i)mka t(i)g(i)n...b(a)rs...dg	Tengriken Alıp Kutlug Bilge Kan Öge Tireğ beyler bilgeligi için küçük Kahramanlık atım Köl Tarkan Beg K(utlug) begler On birinci ayın birinci gününde fena... Otuz yaşında Alp Kutlug Bilge kağan ülkesinde Tigin Bars...

[illegible]

67

Kaynaklar

- ORKUN, H.N. (1938). *Eski Türk Yazıtları II*, İstanbul.
- RADLOFF, W. (1987). *Die alttürkischen inschriften der Mongolei*, Osnabrück.
- RINTCHEN, B. (1968). *Les designs pictographiques et les inscriptions sur les rochers et sur les steles en Mongolie*, CSM. Tom XVI. Fasc 1, Ulaanbaatar.
- SERTKAYA, O.F, HARCAVBAY S. (2001)., Hoyto-Tamir (Moğolistan)’dan yeni yazıtlar (ön neşir), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2000*, Ankara, 2001: 313-346.
- МАЛОВ, С.Е. (1959). *Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии*, М-Л.
- ПЭРЛЭЭ, Х. (1960). “Тайхир чулуу”, *Studia Archaeologica*, Tom I, Fasc IV, Улаанбаатар.